

Lezing de Salon

Toen ik in een jaar of zeventien was, had ik de ambitie om er later een 'litteraire salon' op na te houden. Ik kan me niet herinneren dat ik een welomschreven beeld van een dergelijke salon had, maar wel dat ik dacht dat het interessant en prettig zou zijn om regelmatig intelligente mensen over de vloer te hebben, die goede manieren hadden, konden denken, een briljante conversatie voeren, en af en toe iets uit hun werk zouden voorlezen of openhartig over dat werk praten. Misschien was ik daarmee nog niet eens zo ver vandaan van de drie trefwoorden van de 18de-eeuwse salon: politesse, civilité en honnêteté (beleefdheid, beschaving en oprechtheid). Maar in ieder geval leek mijn gedroomde salon geenszins op de salon die Lemonnier schilderde van de ontvangsthall van madame Geoffrin (1699-1780), op het moment dat daar *De Chinese Wees*, een toneelstuk van Voltaire, wordt voorgelezen.

(foto 1, wijs op de buste; Voltaire (1694-1778) geen salonganger, zat zelden in Parijs, liever bij z'n vriendin Emilie, marquise de Chatelet)

Mogelijk lijkt deze afbeelding evenmin op de salon van madame Geoffrin: *De Wees van China* werd in 1755 voor het eerst opgevoerd, en de voorlezer op het schilderij is de acteur Le Kaïen die toen de hoofdrol had, terwijl het schilderij uit 1812 dateert. Toen waren alle afgebeelde personen, onder wie Montesquieu, Diderot en Rousseau, al lang dood, en bovendien zullen ze wel nooit op enig tijdstip met z'n allen gezamenlijk in die salon aanwezig zijn geweest.

(foto 2, namen van de afgebeelden, en door naar 1 opnieuw de salon van Geoffrin)

Van die jeugdige ambitie van mij is natuurlijk niets terecht gekomen, ik had het talent er niet voor en de tijden zijn nogal veranderd sinds in Frankrijk de salons bloeiden.

In het vervolg van m'n verhaal zal ik me concentreren op de achttiende eeuw in Frankrijk, de tijd van de Verlichting, maar het kan geen kwaad om even iets van de voorgeschiedenis van de achttiende-eeuwse salon te vertellen. De naam als zodanig stamt uit zestiende-eeuws Italië waar adellijke dames wekelijks ontvangsten hielden in de grote hal van hun huis die Salone heette. Dat waren sociale bijeenkomsten voor en van de elite –sporen daarvan zijn nog tot in de twintigste eeuw zichtbaar gebleven, zelfs in Nederland, toen dames hun 'jours' hadden, dat wil zeggen receptie hielden op vaste dagen in de week. Couperus beschrijft in het eerste deel van *De Boeken van de Kleine Zielen* zo een jour van de vrouw van de minister van Koloniën, een bijeenkomst waar men voornamelijk naar toe ging om gezien te worden, binnen een beperkte kring van 'ons soort mensen', namelijk de adel en het stedelijk patriciaat, en mannen uit de wereld van de politiek.

De Franse salons hadden een andere tint en sfeer dan zowel de zestiende-eeuwse Italiaanse als het flauwe Nederlandse aftreksel dat Couperus beschrijft. De oorsprong van de Franse salon ligt namelijk bij

Foto 4, madame de Rambouillet

Madame de Rambouillet (1588-1665), geboren in Rome in een adellijke familie, en op de aanvallige leeftijd van twaalf getrouwd met een Franse edelman die in 1612 markies de Rambouillet werd, en een functie bekleedde aan het Franse hof. Uit dit huwelijk werden zeven kinderen geboren, en dat is waarschijnlijk één van redenen waarom madame de

Rambouillet niet zo vaak aan het Franse hof te vinden was. Een andere reden was dat het hof haar niet beviel: de toon was er ruw, en het barstte er van de intriges ten tijde van de minderjarigheid van Lodewijk XIV en later onder kardinaal Richelieu, ten tijde dus van de drie musketiers. En zo kwam ze er rond 1620 toe om, naar het voorbeeld uit haar jeugd in Rome, op gezette tijden thuis te ontvangen. Dat deed ze echter niet in de grote ontvangstzaal, maar in een serie van kleinere vertrekken, met als centraal punt de intieme salon bleu waarvan de wanden lichtblauw waren geschilderd en behangen met zwaar brokaat in goud en blauw. Buiten het hof om, kon ze daar zien wie ze wilde. En omdat ze mooi, intelligent, beschaafd en aardig was, werd haar huis, gelegen tussen het Louvre en de Tuileriën, al gauw een magneet, niet alleen voor prinses van de bloede en de adel, maar ook voor schrijvers, dichters en denkers –die zij allen even beleefd ontving. De gesprekken waren er lichtvoetig en gingen vaak over de liefde waarbij men zich oefende in uitgelezen woordkeus, elegante beeldspraak en het sierlijke gebaar. En al was het onderwerp van de conversatie vaak de liefde in al haar aspecten, ook de fysieke, de toon was nooit grof; men vond gekunstelde omschrijvingen voor vier-letter woorden en kon eindeloos doorpraten over de aard en kwaliteit van de kus. Je zou ook kunnen zeggen dat de sfeer in Hotel de Rambouillet geaffecteerd en volstrekt kunstmatig was, ofwel precieus, en dat het gesprek zo speels en licht was dat het eigenlijk over niets ging ... vandaar Moliere's satirische eenakter (*Foto 5*), *en wat vind ge van m'n gansje, past dat niet voortreffelijk bij m'n kostuum?* *Absoluut* 1659, *Les Précieuses Ridicules*, (*foto 6*), waarin stel geaffecteerde jongedames hun vrijers niet delicaat genoeg vinden.

Was de inzet van de zeventiende-eeuwse salon vooral beschaving en in het bijzonder literaire overbeschaving, die van de achttiende eeuw gooide de precieuze affectatie overboord maar behield de voorkeur voor het lichte gesprek. In de salons van de achttiende eeuw kwam het echte leven in zijn volle omvang binnen: de ideeën van de tijd, het politieke nieuws, het meest recente toneelstuk, de beste manier om een staat in te richten, de opvoeding van kinderen, de nieuwste wijsgerige en wetenschappelijke inzichten én het nieuwste praatje over wie het met wie deed. Daarover werd in alle openheid gediscussieerd, gefilosofeerd en geroddeld. Daar werd aan veel, zo niet alles getwijfeld en aan nader onderzoek onderworpen: het Franse staatsbestel, rangen en standen, het bestaan van god, de bevoorrechtiging van de kerk, het natuurlijk gezag dat ouders over hun kinderen uitoefenen, het verschil tussen man en vrouw, en zo meer. In zekere zin kan men zeggen dat in de Franse salons van de achttiende eeuw de revolutie van 1789 werd voorbereid.

Tegelijkertijd kan men ook zeggen dat de Franse Revolutie het gevolg was van de ongelooflijke en zichtbare armoede waarin grote groepen van de Franse bevolking leefden, de rechtsongelijkheid van de drie standen –de adel, de kerk, en de derde stand- en de enorme verschillen in rijkdom. We kunnen ons daarbij nu nauwelijks iets voorstellen, daarom laat ik iets van de luxe en de sfeer zien waarin de salonnières en hun gasten leefden.

Foto 6, *de oestermaaltijd*, 1735, Jean Francois de Troy, 1735, musée condé in Chantilly

En van dezelfde schilder maar dan vier jaar eerder

Foto 7, *de liefdesverklaring*, Charlotteburg, Berlijn.

Of, wat pikanter, foto 8, *de schommel* Fragonard 1767, Wallace collection London

En uit dezelfde tijd foto 9, een *secretaire met rolblad*, gemaakt voor koning Lodewijk XV door *Oeben en Riesener, ebenistes du roi* nog steeds in Versailles te bewonderen.

Foto 10 *stoel (ca. 1750) uit de academie Francaise*, foto 11, *lichtornament, verguld hout*, Rijksmuseum

Zoals gewoonlijk zijn er geen illustraties van de armoede; wat de kleine boer en het proletariaat in de steden vooral had, was honger. Men bezat weinig tot niets, en wat men had werd opgebruikt. Het merendeel van de Franse bevolking sprak bovendien een onverstaanbaar patois, en kon lezen noch schrijven. Tegelijkertijd leefden de koning, Lodewijk XV, het hof, de adel en de haute bourgeoisie in luxe. Daarmee gepaard gingen lichtzinnigheid en luchtigheid, de stijl van de rococo. De koning zelf die al op z'n vijfde gekroond werd, maar de teugels pas werkelijk in handen nam in de jaren veertig van de achttiende eeuw, gaf het voorbeeld. Z'n overgrootvader, Lodewijk XIV, had zo z'n vriendinnen gehad, maar die waren 'uit eigen kring' geweest en bemoeiden zich niet speciaal met staatszaken. Lodewijk XV maakte het veel bonter; zijn belangrijkste maitresse en titre was van burgerlijke komaf

Foto 12 *Madame de Pompadour, ca. 1750, Francois Boucher*

de roemruchte madame de Pompadour, markiezin, maar geboren als Jeanne Antoinette Poisson in 1721; ze stierf in 1764. Ze mocht dan uit de burgerij, dat wil zeggen de derde stand komen, maar haar ouders waren rijk en ze had een uitstekende opvoeding gekregen, waarin boeken, muziek, dans en toneel een belangrijke rol speelden; ze was ook nog eens mooi en intelligent.

Foto 13, *Pompadour als Fotona, door Jean Marc Nattier 1746* (te zien in Versailles)

Toen ze min of meer op grond van haar begaafdheden en verworvenheden in 1745 bij de koning werd geïntroduceerd, was ze inmiddels getrouwd, moeder van twee kinderen, en bijvoorbeeld een goede bekende van Voltaire. Op haar landgoed, zo een dertig kilometer van Parijs, onderhield ze bovendien zoiets als een salon –met als verschil dat er geen vaste dagen voor bezoek waren en dat haar gasten bleven logeren. Eenmaal geïnstalleerd als maitresse en titre verhuisde ze naar Versailles, en bemoeide zich achter de schermen wél met staatszaken; in de zevenjarige oorlog wisten de ambassadeurs van het Habsburgse Rijk, Groot-Brittannië, Spanje en Portugal haar te vinden, en via haar de koning te bewerken. Al in 1750 overigens werd de seksuele relatie tussen de koning en La Pompadour verbroken, en volgde een serie 'petites maitresses', zoals La belle Irlandaise,

Foto 14, *ofwel Marie Louise O'Murphy, hier zoals in 1754 door Boucher, één van de schilders die onder Pompadours protectie stond. De faam van deze avonturierster berust eerder op dit schilderij en haar fraaie rug- en bilpartij dan op haar geestelijke vermogens.*

Pompadours charme was echter zo groot dat Lodewijk haar tot haar dood in 1764 bleef opzoeken en menige informele middag in haar appartement in het paleis van Versailles doorbracht. In wezen en naar achtergrond en opvoeding was de markiezin een geboren salonniere: toen de grote Encyclopédie van Diderot en d'Alembert, die zij beiden persoonlijk kende, in 1759 door de overheid werd verboden, verdedigde zij bij voorbeeld de uitgave ervan.

In de achttiende eeuw en vooral vanaf de jaren veertig van die eeuw, waren er Parijs heel wat salons; ik noem een paar namen, en bijzonderheden, en ga daarna in op de vraag of die salons belangrijk waren, en zo ja, in welk opzicht en vervolgens op de vraag of de salonnières een wezenlijke bijdrage aan de Verlichting hebben geleverd.

Foto 15, portret Claudine de Tescin 1682-1749)

Ik begin bij madame Claudine de Tencin, geboren in Grenoble in 1682, vanaf jeugdige leeftijd grootgebracht in een klooster daar in de buurt; op aandringen van haar ouders legde ze er de gelofte af als non, maar dat bleek een ongelukkige keus. Ze verliet het klooster en ging in 1711 bij haar zuster in Parijs wonen, waar ze zich tot salonnière ontwikkelde. Haar leven kun je roerig noemen; nog in het klooster schijnt ze een relatie te hebben gehad met Arthur Dillon, een Ierse legercommandant, en daarna volgden in Parijs verscheidene minnaars, onder wie de latere eerste minister van Lodewijk XV. Van een van deze liaisons hield ze een kind over, namelijk Jean Le Rond, geboren in 1717 (dood 1783), en beter bekend als d'Alembert, een zeer goede wiskundige en vriend van Diderot en vele anderen, kortom: een man van de Verlichting

Foto 16, pastel door Quentin de la Tour

die zijn naam Jean le Rond ontleent aan het feit dat zijn moeder hem een paar dagen na z'n geboorte te vondeling legde op de stoep van de kerk van Jean le Rond. Mevrouw de Tescin bleek later een geduchte zakenvrouw, financieel genie en ook schrijfster. In haar salon waren ook buitenlanders welkom, waarmee ze de eerste was.

Een van de bezoekers van de bijeenkomsten bij madame de Tencin was Marie Therese Geoffrin (1699-1777), van wie hier een portret. (Foto 17) op latere leeftijd (als de identificatie tenminste juist is. (Washington). Waarschijnlijk geeft een latere gravure (foto 18) een beter beeld.

Min of meer in het voetspoor van De Tescin, begon zij haar salon rond 1740 en is een opmerkelijk voorbeeld van een vrouw die niet speciaal goed onderwijs had genoten, niet erg geletterd was, niet uitgesproken mooi, noch buitengewoon charmant en zeker niet galant. Wel was ze rijk en een uitstekende organisator.

foto 19 met een groot huis aan de rue de Saint Honoré.

Een van de vernieuwingen die ze invoerde was het op tafel brengen van een diner rond een uur of een –daarna was er dan de hele middag tijd voor gesprekken, op maandag met kunstenaars, schrijvers en musici, op donderdag met politici, filosofen en geleerden, ook uit het buitenland. Daarvoor moest ze wel flink aan de slag: ze stond elke ochtend om vijf uur op, hield haar agenda's per uur bij, maakte boodschappenlijstjes, en schreef ook op wie ze over wat aan het praten wilde zetten. Daarnaast is ze beroemd omdat ze de toekomstige koning van Polen adviseerde over wat te lezen, welke schilderijen te kopen en hoe zijn paleizen in te richten.

Een rivale van Geoffrin in de wereld van de salons van die tijd was Madame du Deffand (1697-1780), van wie geen betrouwbaar portret bestaat. Ze wordt wel beschreven als de salonniere met de beste hersens en het slechtste karakter; cynisch, openlijk egoïstisch, en bereid haar ziel en zaligheid te verkwanselen voor een bon mot. In haar salon kwamen Montesquieu, Diderot, d'Alembert en Voltaire, met wie ze goed bevriend was. Maar met diens vriendin

foto 20 Emilie de Chatelet ,

met wie Voltaire jaren samenwoonde terwijl daar ook haar echtgenoot aan tafel aanzat, kon ze het niet goed vinden. De geleerde Emilie, vertaalster van Newton, was zelf geen salonniere maar het is de moeite waard een boekje van Nancy Mitford, *Voltaire in Love*, over haar te lezen tegenover het oordeel van Deffand die haar van prinsesjesgedrag beschuldigde.

Toen madame Deffand steeds slechter begon te zien, nam ze in 1754 een jeugdige voorlezeres in dienst, Julie Lespinasse (1732-1776).

Foto 21 gravure. Zij was een onwettig kind dat op haar zestiende gouvernante werd van de kinderen van haar wel wettig geboren halfzuster. Daar leerde Deffand Julie kennen en, ingenomen met haar uiterlijk en esprit, nam ze Julie, toen 22 jaar oud bij haar in huis. Die leerde zo het salonwezen door en door kennen en begon clandestien een eigen bijsalon, een uurtje voordat de gastvrouw haar entree maakte. Toen Deffand daar in 1764 achter kwam, volgde een hevige ruzie en werd Julie ontslagen, waarna ze een eigen salon begon. De meest frequente bezoeker daar was d'Alembert die uiteindelijk ook bij haar kwam inwonen. Een van de beroemdste werken van Diderot, namelijk *Le reve d'Alembert* is in haar huis en mogelijk in haar salon gesitueerd. Een van de onderwerpen die slapende, maar toch sprekende d'Alembert aan de orde stelt, is het verschil tussen man en vrouw. De aanwezige huisarts geeft het antwoord: zij zijn gelijk, maar de accentjes zijn wat verschillend gelegd en ook zijn buiten en binnen verwisseld: wat de man buiten bezit, is bij de vrouw naar binnen gestulpt, waarna hij er allerlei bijzonderheden tot in detail aan toevoegt. De dromende d'Alembert zegt dan: je crois que dites des ordures a Mademoiselle de Lespinasse, (ik geloof dat u vuilbekt tegen mevrouw de Lespinasse) waarop de huisarts Bordeu het befaamde antwoordt geeft: Quand on parle science, il faut se servir des mots techniques (als je een wetenschappelijke conversatie voert, moet je je van technische termen bedienen). Of het zo werkelijk toeging in de salon van Julie, is de vraag. Wel geeft *Le Reve d'Alembert* goed weer, denk ik, welk denkklimaat in de salons heerste. Het was daar vrijmoedig, niet alleen in politiek en filosofisch opzicht, maar ook waar het om de verhouding tussen vrouw en man ging. Lespinasse liefdesbrieven –ze werd de eeuwig verliefde genoemd- zijn in de 19de eeuw uitgegeven en zeer geprezen.

Foto 22, Suzanne

Een andere befaamde salonniere was Suzanne Curchod (1737-1794), een Zwitserse uit een keurig, maar niet rijk milieu. Op 20-jarigeleeftijd veroverde ze het hart van Edward Gibbon (*foto 23*), van een huwelijk kwam het echter niet omdat zij niet uit haar geboorteland weg wilde en de vader van Edward Gibbon niets in een echtelijke verbintenis zag –toch bleven wederzijdse contacten tot 1764 in stand, dat wil zeggen tot de dag dat ze besloot te trouwen met de Zwitserse bankier Jacques

Necker die in Parijs woonde. (foto 24) Dat Jacques in 1776 controleur-generaal werd van de Franse staatsbank was goeddeels aan haar, en haar salon te danken. Het echtpaar Necker kreeg slechts één kind, hun dochter, Germaine, die later bekend zou worden als Madame de Stael (foto 25), de salonnière van de Revolutionair en van Napoleontisch Frankrijk. Toen waren de grote werken van de Verlichting al geschreven.

Discussie

In 1962 publiceerde Peter Gay het boek *The Enlightenment, an Interpretation: The Rise of Modern Paganism*. In deze tekst -ik heb de index van namen er op nagelopen- worden nauwelijks vrouwen genoemd en slechts één salonnière, namelijk madame Geoffrin. Dat is wel min of meer begrijpelijk, omdat Gay de stelling poneert dat de mannen van de Verlichting hun inspiratie voornamelijk uit de klassieken haalden, van Homerus tot aan Marcus Aurelius; en er waren nu eenmaal niet veel vrouwen die een gedegen opleiding in de Griekse en Romeinse schrijvers hadden genoten. Anderzijds is die afwezigheid van vrouwen in het boek van Gay opmerkelijk, te meer omdat Gay de 'philosophes' ten tonele voert als een groep vrienden, van de deïstische Voltaire tot aan de absolute materialist d'Holbach. Die vrienden zullen niet alleen met brieven elkaar op de hoogte hebben gehouden van hun wel en wee, hun ideeën, gedachten en nieuwe werk -hoewel de tijd er wel een was van intensieve correspondentie. Men ontmoette elkaar natuurlijk ook -en wel in de salons. Dat daar vooral vrouwen presideerden zal, op wat voor een manier dan ook, invloed hebben gehad, zowel op de inhoud als op de toon van de conversatie. Daarover zwijgt Gray als het graf.

Vanzelfsprekend gaat Gay ook niet in op de vraag wat de invloed van de salons was in de publieke sfeer -dat valt eveneens buiten zijn kader: in zijn boek speelt de Verlichting zich geheel op schrift af, in brieven en boeken die door een kleine elite werden geschreven en gelezen, en bestudeerd door de overheid, dat wil zeggen de censuur. Toch kan het niet anders of de publicaties van de heren (en van mevrouw de Chatelet) zijn ook mondeling besproken -in café's, maar natuurlijk in de eerste plaats in de salons, waar ideeën werd uitgeprobeerd en verder gevormd.

Peter Gay's bijna geheel vrouwloze boek over de Verlichting is exemplarisch voor veel geschiedschrijving over die periode. Waar de negentiende-eeuwse gebroeders Edmond en Jules de Goncourt het nog hadden doen voorkomen alsof vrouwen de achttiende eeuw domineerden, bijvoorbeeld in hun *'La Femme au XVIIIème siècle'* (1862), verdween diezelfde vrouw uit beeld in de twintigste-eeuwse geschiedschrijving, ongeveer tot aan het ontstaan van 'vrouwenstudies', een product van de tweede feministische golf uit de jaren zeventig en tachtig. De bekendste vertegenwoordigster waar het over de vrouwen van de verlichting in Frankrijk gaat, is Deena Goodman. In 1994 verscheen van haar hand *The Republic of Letters: a Cultural History of the French Enlightenment*, een boek dat Anja aan mij leende. Als je het leest zou je haast gaan denken dat de Verlichting in Frankrijk, én de revolutie, niet had kunnen plaatsvinden zonder de salonnières. Om haar standpunt te onderbouwen citeert Goodman veelvuldig uit de bewaard gebleven dagboeken / notities van Madame Geoffrin, die, zoals ik al meldde erg haar best deed voor haar salon. Volgens Goodman waren de salons zo een soort scholen voor vrouwelijke zelf-educatie, maar of de andere salannieres haar voorbeeld volgden, staat te bezien.

In directe samenhang kan men zich ook de vraag stellen in hoeverre de gesprekken in de salons invloed hadden op het 'publieke domein'. Zelf ben ik geneigd te denken dat men zich daarbij niet al te veel moet voorstellen. Het salonleven speelde zich af in de haute bourgeoisie; de bezoekers van de salons wisselden er ideeën uit en probeerden in die uitwisseling hun gedachten nader en preciezer te formuleren. Of hun publicaties de geest van de salons bepalen, is een vraag die ik niet kan beantwoorden bij gebrek aan kennis. Maar de vraag of de publicaties de geest van de Verlichting belichamen, kan ik in ieder geval positief beantwoorden. En ook denk ik dat zo een boek als van Goodman een nuttig tegenwicht biedt aan de nogal eenzijdige benadering van veel historici.